

- KOSKINEN, KAISA – PALOPOSKI, OUTI 2003: Retranslations in the age of digital reproduction. – *Calemos de Tradução* 11 s. 19–38.
- 2010. Retranslation (s. v.) – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.), *Handbook of translation studies* 1 s. 294–298. Amsterdam: John Benjamins.
- KUJAMÄKI, PEKKA 1998: *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder*. Frankfurt: Lang.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2013: Tarvitaanko uudelleen-käännöksiä? – *Kielikello* 4 s. 22–25. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2655>.
- O'DRISCOLL, KIERAN 2011: *Retranslation through the centuries. Jules Verne in English*. Frankfurt: Lang.
- PALOPOSKI, OUTI – KOSKINEN, KAISA 2004: Thousand and one translations. Retranslation hypothesis revisited. – Gyde Hansen, Kerstin Malmkjær & Daniel Gile (toim.), *Claims, changes and challenges in translation studies* s. 27–38. Amsterdam: John Benjamins.
- PALOPOSKI, OUTI – OITTINEN, RIITTA 2000: The domesticated foreign. – Andrew Chesterman, Natividad Callardo San Salvador & Yves Gambier (toim.), *Translation in context* s. 373–390. Amsterdam: John Benjamins.
- SUOMINEN, OILI 2015: Sanoista, saduista ja suomennoksesta. – Jälkisanat teoksessa Günter Grass, *Grimmin sanat* s. 323–332. Helsinki: Teos.
- TIITTULA, LIISA 2013: Finnische Neuübersetzungen deutschsprachiger Literatur. – *Trans-kom: Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 6 s. 140–170. http://www.trans-kom.eu/bdo6nro1/trans-kom_06_01_07_Tiittula_Neuuebersetzung.20130701.pdf.

Sukupuolittuneet kielet

Marlis Hellinger & Heiko Motschenbacher (toim.): *Gender across languages. Volume 4. Impact – Studies in Language and Society* 36. Amsterdam: John Benjamins 2015. 415 s. ISBN 978-90-272-1878-0.

Gender across languages (GAL) -sarjan neljäs osa on odotettu jatko-osa Marlis Hellingerin ja Hadumod Busmannin vuosina 2001–2003 toimittamille teoksille. Teossarjan tavoitteena on tarjota monipuolista aineistoa kielten sukupuoli-jäsenyyksen vertailuun. Kuten kolmeen ensimmäiseen osaan, tähänkin on kerätty sekä genuksettomia että genuskieliä eri kieliperheistä ja erilaisista kulttuuritaustoista. Aiemmissä osissa käsiteltyjen 30 kielen lisäksi mukana ovat nyt esperanto, ga, igbo, kroatia, kurdi, oneida, portu-

gali, slovenia, sveitsinsaksa,¹ thai, unkari ja viro.

Sarjan artikkelit ovat siinä mielessä yhdenmukaisia, että ne kaikki käsittelevät kysymyksiä, jotka sisältyvät toimittajien heille antamaan ohjeistukseen. Artikkeleissa toistuu siten samoja teemoja ja pääpiirteissään sama rakenne. Huomion kohteena ovat erityisesti henkilöviitteiset substantiivit ja pronominit. Ohjeistuksen kysymyksiä ovat muun muassa seuraavat: Miten kieliopillinen suku vaikuttaa rinnastukseen, pronominalisaatioon ja sananmuodostukseen ja varsinkin sukupuolten esittämiseen kielessä? Miten genuksettomassa kielessä voidaan

1. Saksansaksaa on käsitelty *Gender across languages* -sarjan kolmannessa osassa.

viitata ihmisiin sukupuolispesifisti tai -neutraalisti? Ilmeneekö ihmisviittaauksissa sellaista epäsymmetrisyyttä, joka voi kuvastaa maskuliinisuvun tai -sukupuolen asemaa ihmisen normina? Löytyykö empiiristä tukea käsitykselle, että yleistävästi käytetyt maskuliini-ilmaukset tulkitaan sukupuolineutraaleiksi? Onko kielessä idiomeja, metaforia ja sananlaskuja, jotka heijastavat sukupuolistereotyyppioita ja sukupuolten eriarvoisuutta? Tarkasteltavana ovat myös sukupuolittuneessa kielenkäytössä näkyvä variaatio ja muutokset. Kirjoittajat käyttävät aineistona muun muassa sanakirjoja, kielioppeja, korpuksia, kokeellisia tutkimuksia ja keskusteluja informanttien kanssa.

Teoksessa on julkaistu sama toimitajien johdantoartikkeli kuin sarjan kolmessa ensimmäisessä osassa. Artikkeleissa käydään läpi terminologiaa ja kielellisen sukupuolijäsennyksen ulottuvuuksia, joita ovat kieliopillinen suku, leksikaalinen sukupuoli, ihmisviittausten sosiaalinen sukupuoli ja tarkoitteen sukupuolen merkittäminen. Toimitajien mukaan sosiaalinen sukupuoli eli leksikaalisesti sukupuolineutraaleihin ihmisen nimityksiin usein liittyvä maskuliininen tai feminiininen konnotaatio on kaikille kielille yhteinen piirre. Tällainen ihmisviittausten piilosukupuolisuus näkyy muun muassa monissa tehtävänimikkeissä ja heijastaa silloin kyseisten ammattien (alkuperäistä) sukupuolijakamaa, esimerkiksi unkarin piilofeminiininen *dúla* 'kättilö' ja viron piilomaskuliininen *sepp* 'seppä'. Toimitajat myös kiteyttävät, että miehen nimitykset ja muut maskuliiniset ilmaukset ovat yleensä ihmisviittausten normi sekä genusetto-
missa että genuskielissä.

Johdannon jälkeen Heiko Motschenbacher tarkastelee artikkelissaan kielen ja sukupuolen tutkimuksen kehitystä. Hän tuo aiheellisesti esiin, että 2000-luvulla kielten sukupuolittuneisiin rakenteisiin keskittyvää tutkimussuuntausta on mar-

ginalisoitu ja se on esimerkiksi jätetty käsittelemättä eräissä uudemmissa kielen ja sukupuolen tutkimusta käsittelevissä käsikirjoissa. Motschenbacherin mukaan marginalisaation taustalla on naisliikkeen ja kielitieteellisen nais-/sukupuolen tutkimuksen kolmas aalto, jollaisen katsotaan nousseen 1990-luvulla. Kolmannelle vaiheelle on ominaista sukupuolen teoretisointi sosiaalisen konstruktivismiin ja jälkistrukturalistisen ajattelun hengessä.

Motschenbacher sanoo kielten sukupuolittuneiden rakenteiden nykytutkimuksen painottuvan henkilöviittausten kokeelliseen tutkimukseen. Alkuvaiheessa (1970- ja 1980-luvuilla) tällainen tutkimus kohdistui lähinnä englannin ja saksan yleistäviin maskuliinimuotoihin (esim. englannin geneerinen *he*-pronomini). Pitkään on tiedetty, että tällaiset geneeris-maskuliiniset ilmaukset tulkitaan herkästi maskuliinisiksi ja miehiseemmiksi kuin esimerkiksi niiden molempiin sukupuoliin viittaavat vastineet (esim. *she or he*). Tutkittujen kielten joukko on sittemmin laajentunut, ja koehenkilöiden tulkintoja tutkitaan perinteisten lomaketestien lisäksi yhä enemmän muun muassa reaktioaikoja ja silmänliikkeitä analysoimalla.

Kokeellisten tutkimusten lisäksi on selvitetty korpuslingvivistesti muun muassa naisen ja miehen nimityksiin liitettäviä adjektiiviattribuutteja. Kielten sukupuolijäsennyksen kontrastiivinen tutkimus on puolestaan käsitellyt esimerkiksi sukupuolen ilmaisemista persoonapronomineilla sekä naisen nimitysten ja muiden feminiini-ilmausten geneeristä käyttöä.

Mies normina

Motschenbacher toteaa GAL-sarjan artikkeleiden osoittavan, että kielellisen sukupuolittuneisuuden ilmentymiä ovat ihmisviittausten mieskeskeisyys, naisten kielellinen näkymättömyys ja tunnus-

merkkisyys sekä kaksijakoisen sukupuolen malli.

Cornelius Hasselblattin tarkastelemissa viron sanakirjoissa *nais*-määriteosa on henkilöviitteisissä yhdyssanoissa, muun muassa tehtävänimikkeissä, yleisempi kuin *mees*-määrite (vrt. Tyysteri 2011). *Nais*-nimikkeitä käytetään myös tehtäväalueilla, jotka eivät (enää) ole kovin miesvaltaisia, esimerkiksi *naiskirjainik* 'naiskirjailija'. *Nais*-nimityksille myös löytyy vastaava maskuliinimuoto selvästi harvemmin kuin *mees*-ilmauksille feminiinivastine. Hasselblatt sanoo löydösten kuvastavan ihmisen nimitysten piilomaskuliinisuutta.

Piilomaskuliinisuuden sitkeys sukupuolineutraaleissa tehtävä- ynnä muissa nimikkeissä voi unkaria käsittelevän Louise O. Vasvárin mukaan selittyä vain siitä, että miehet yleensä hahmotetaan ihmisen prototyyppiseksi edustajiksi (ks. esim. Braun 2001; Engelberg 2011). Geofrey Haigin ja Ergin Öpenginin kuvaama kurdissa mieskeskeisyyttä heijastaa muun muassa se, että erään kurdinkielisen sanomalehden korpuksessa ilmausten *kes* 'henkilö' ja *mirov* 'ihminen' maskuliinimuodoilla on yhteensä kymmeniä esiintymiä, feminiinisillä ei yhtään. Benedicta Adokarley Lomoteyn kyselytutkimuksessa taasen ilmeni hajontaa siinä, missä määrin genuksettoman gan kielen sukupuoli-neutraalit ihmisviittaukset, kuten *mɔ* 'henkilö', *gbɔmɔ* 'ihminen' ja *e* 'hän', hahmotettiin lausekontekstissa naiseen tai mieheen viittaaviksi. Tuloksiin saattoi nähdäkseni vaikuttaa valmiiden, sukupuoliin viittaavien vastausvaihtoehtojen käyttö tutkimuksessa.

Ihmisviittausten miesnormisuus näkyy myös siinä, että maskuliini-ilmauksia käytetään usein molemmista sukupuolista sekä konteksteissa, joissa tarkoitteen sukupuoli on tuntematon tai irrelevantti. Monissa kielissä miestä – mutta ei naista – merkitsevä sana on kieliopillistunut indefiniittipronominiksi, esimerk-

kinä unkarin *ember* 'mies, ihminen'. Arua E. Aruan esittelemän igbon geneerisesti käytettyihin maskuliini-ilmauksiin kuuluu *nnaa* 'tämä mies' (*nna* 'isä, mies' + *a* 'tämä'), jota nuoret (miehet) käyttävät muun muassa ryhmäidentiteetin ilmaisuun ja joka toimii samankaltaisesti kuin englannin geneerisesti käytetty *you guys*.

Feminiinisillä ilmauksilla ei yleensä viitata geneerisesti ihmisiin. Merkittäviä poikkeuksia löytyy irokeesikieliin kuuluvasta oneidasta, jota on tutkinut Karin Michelson. Hän kuvailee oneidassa olevan maskuliini- ja neutrisuvun lisäksi kaksi feminiinisukua, joilla viitataan nais-tarkoitteeseen. Toista feminiinisuvuista käytetään myös kontekstissa, jossa tarkoitteen tai tarkoitteiden sukupuoli on tuntematon tai irrelevantti, ja joskus myös viittaamaan miestarkoitteeseen, jonka sukupuolta ei pidetä merkityksellisenä. Toisaalta oneidassakin yleensä viitataan maskuliinisukuisilla ilmauksilla tarkoitteeseen, jos siihen kuuluu yksikin mies.

Maskuliinikategorian ensisijaistaminen sukukongruenssissa näkyy esimerkiksi Heiko Motschenbacherin ja Marija Weikertin käsittelemässä kroatiaa siten, että sukupuolineutraalit pronominit *tko* 'kuka', *netko* 'joku' ja *nitko* 'ei kukaan' yleensä laukaisevat maskuliinisen kongruenssin myös naiseen viittaavissa konteksteissa, esimerkiksi *Tko je* [olla.3SG] *bio* [ollut.MASK.SG] *trudan* [raskaana.MASK.SG]? 'Kuka oli raskaana?'. Annette Endruschat tuo puolestaan esiin, että portugalissa maskuliinisuku voi paikoitellen hallita sukukongruenssia vähemmän kuin muissa genuskielessä.

Maskuliinisista substantiiveista muodostetaan feminiinijohdoksia, mutta yleensä ei toisinpäin. Esimerkiksi Sabine Fiedlerin tarkastelemassa esperantossa suffiksilla *-in* saadaan feminiinisiä nimityksiä maskuliinisista, jopa *viro* 'mies' – *virino* 'nainen'. Käytäntöä on toisaalta kritisoitu esperanton historian ajan.

Sukupuolten arvottamista voi heijastaa myös naiseen ja mieheen viittaavien rinnastavien ilmausten toistuva sanajärjestys, joka muun muassa esperantossa, igbossa ja thaissa on 'mies ensin'. Kurdissa järjestys on kuitenkin kiinnostavasti päinvastoin, esimerkiksi *jîn û mêr* 'nainen ja mies', *xwîşk û bira* 'sisko ja veli', *dê û bav* 'äiti ja isä'.

Sananlaskuissa naissukupuoli tyypillisesti esitetään miesnäkökulmaisesti ja kielteiseen sävyyn, esimerkiksi esperantossa: *Kie regas virino, malbona la fino* 'Missä nainen hallitsee, siellä loppu on huono'. Myönteistä naiskuvausta löytyy lähinnä sananlaskuista, jotka kuvaavat äidin merkitystä lapselle. Aruan mukaan sananlaskuilla on suuri merkitys igbon puhujien sosiaalisessa ja poliittisessa elämässä. Naiset on kuitenkin haluttu sulkea pois niiden käytöstä, mikä ilmenee myös sanonnassa *nwaami anaghi atu ilu* 'nainen ei luo/lausu/käytä sananlaskuja'. Oneidassa ei taas Michelsonin mukaan näytä olevan vakiintuneita sanontoja tai vastaavia ilmauksia, jotka kuvastaisivat halventavaa suhtautumista tiettyyn sukupuoleen. Siinä tapauksessa oneida olisi melkoinen poikkeus ainakin GAL-sarjan kielten joukossa.

Kaksijakoisen sukupuolen ylittävä kielenkäyttö tulee esiin Korakoch Attaviriyapapin kuvailemassa thaissa. Sen laaja ja vivahteikas persoonapronominien järjestelmä suo niin sanotun kolmannen sukupuolen (*phê:t-thi:-sã:m*) edustajille mahdollisuuden sukupuoli-identiteettinsä ilmaisuun. Tämä tosin koskee lähinnä identiteettitään feminiinisiä miehiä. He voivat ainakin epämuodollisissa yhteyksissä ilmaista ensimmäistä ja toista persoonaa (sosiaalisesti) feminiinisillä pronomineilla, esimerkiksi *chán* ja *nũ* 'minä'. Maskuliiniset naiset eivät kuitenkaan vastaavasti viittaa itseensä maskuliinipronomineilla, kuten *phõm* 'minä'. Sosiaalisesti hyväksyttävän ensimmäisen persoonan pronominin valinta voi yli-

päätään olla mutkikkaampaa nais- kuin miespuhujille.

Teoksen ja koko GAL-sarjan tärkeimpiä oppeja on, että kieliopillisen tai luonnollisen suvun puuttuminen ei tee kielestä ja sen ihmisviittauksista sukupuolineutraaleja. Eksplisiittistä ja implisiittistä mieskeskeisyyttä saattaa lisäksi olla haasteellisempaa purkaa genuksettomissa kuin genuskielissä, joissa feminiinikategoria voidaan tuoda systemaattisemmin esiin.

Symmetrinen tai neutraali suku(puoli)

Teoksen artikkeleista ilmenee, että sukupuolten kuvaaminen osoittaa yhdenvertaistumisen merkkejä kaikissa esitellyissä kielissä. Muutosten samoin kuin alan tutkimuksen ja julkisen keskustelun määrään vaikuttaa tasa-arvotyön kehittyneisyys kussakin puheyhteisössä. Useissa kielissä tasa-arvoa on edistänyt seksistisen kielenkäytön reformi. Sen välineisiin kuuluvat eri viranomaisten ja organisaatioiden, kuten Unescon ja Euroopan neuvoston, julkaisemat kannanotot ja konkreettiset ohjeet. Ne yleensä suosittelivat ainakin geneeris-maskuliinisten ilmausten välttämistä ja esittävät vaihtoehtoiksi joko naisten tekemistä kielellisesti näkyviksi tai sukupuolineutraaleja ilmauksia, joilla tosin voi olla kieliopillinen suku. Genuksettomissa kielissä sukupuolineutraalius on ollut suosituampi vaihtoehto geneeriselle maskuliinisuudelle kuin sukupuolten symmetrinen eksplikoiminen. Helen Christenin ja Daniel Elmigerin käsittelemässä sveitsinsaksassa yhdenvertaista kohtelua edustavat muun muassa kansalaiseen viittaava *bürgerinne* (f), *und bürger* (m) sekä *mönsch* (m), *persoon* (f) ja *indiwiiduum* (n). Varsinkin genuskieliin on muodostettu lisää feminiinisiä tehtävänimikkeitä. Portugalin kielessä feminiinimikkeiden, esimerkiksi *astrónoma* 'naispuolinen tähtitieteilijä', luominen voi

Endruschatin mukaan olla hyväksytym-
pää kuin ranskassa ja espanjassa. Ursula
Doleschal sanoo, että slovenian femini-
niset nimikkeet, kuten *sodnica* 'naispuo-
linen tuomari', eivät ole tyylillisesti tun-
nusmerkkisiä eivätkä sisällä naiseuteen
liittyviä kielteisiä konnotaatioita samalla
tavalla kuin muissa slaavilaisissa kielissä.

Euroopan Unionin virallisia kieliä
koskevat muun muassa Euroopan parla-
mentin ohjeistukset sukupuolineutraaliin
kielenkäyttöön. Silmäänpistävää ja huo-
lestuttavaa on, että viroa, unkaria ja por-
tugalia varten laaditut ohjeet eivät nojaa
nykyiseen tutkimustietoon eivätkä niiden
(anonyymit) tekijät ole ilmeisesti olleet
tietoisia esimerkiksi piilosukupuolisuu-
desta genuketöissä kielissä. Myöskään
suomen kieltä koskevassa asiakirjassa
(Euroopan Parlamentti 2009) ei ole riittä-
västi huomioitu suomen seksismistä teh-
tyä tutkimusta.

Gender across languages -teos(sarja)
on tuiki tarpeellinen kontribuutio kiel-
ten sukupuolittuneisuuden ja seksismin
tutkimukseen, jota ovat paljolti hallin-
neet indoeurooppalaiset kielet ja länsi-
mainen näkökulma. Erityisansio on se,
että esiin tuodaan sellaisia kieliä, joi-
den sukupuolijäsennystä tunnetaan hei-
kosti. Kokoelmaan tulisi kuitenkin mie-
lestäni voimallisemmin sisällyttää genuk-
settomia kieliä, joita on nyt sarjan kie-
listä noin neljännes. Toimittajat toivovat,
että jatko-osiin saadaan muun muassa
neljänteen volyyymiin aiottu afrikaans,
baski, katalaani ja georgia. *Gender across*

languages -teosta voi lämpimästi suo-
sitella paitsi alan tutkijoiden käyttöön
myös oppimateriaaliksi.

MILA ENGELBERG
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- BRAUN, FRIEDERIKE 2001: The communi-
cation of gender in Turkish. – Mar-
lis Hellinger & Hadumod Bussmann
(toim.), *Gender across languages. The
linguistic representation of women and
men* s. 283–310. Vol. 1. Impact: Studies
in language and society 9. Amsterdam:
John Benjamins.
- ENGELBERG, MILA 2011: "Hän" – kuinka suku-
puolineutraali? – *Naistutkimus – Kvinno-
forskning* 24 s. 21–32.
- EUROOPAN PARLAMENTTI 2009: Sukupuoli-
neutraali kielenkäyttö Euroopan Parla-
mentissa. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB\(2009\)0001_FL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2009/0001/P6_PUB(2009)0001_FL.pdf) (25.5.2015).
- HELLINGER, MARLIS – BUSSMANN, HADU-
MOD (toim.) 2001–2003: *Gender across
languages. The linguistic representation
of women and men*. Vol. 1–3. Impact:
Studies in language and society 9–11.
Amsterdam: John Benjamins.
- TYYSSTERI, LAURA 2011: Sukupuolen merkit-
seminen *Nykysuomen sanakirjan*
ja *Kielitoimiston sanakirjan nais- ja
mies-alkuisissa yhdyssubstantiiveissa*.
– *Sananjalka* 53 s. 162–180.